

(BİR GEZİ GÖZLEM YAZISI)

ANİ HARABELERİ ve FETİH CAMİİ

Akif Yiğitbaş¹

Akşamdan Kars ve Sarıkamış'a doğru; "Saat: 04.00'da yola çıkacağız," diye karar aldık. Gümüşhane'den yola çıktığımızda saat:04.00'dı. Kop Dağına kadar yollarda bir şey olmasa da Erzurum, Pasinler, Horasan, Sarıkamış, Selim ve Kars karlar altında idi. Kars'a vardığımızda saat: 09.00 idi. Ani yolunun açık olduğunu öğrenince ilk olarak oraya gitmeye karar verdik.

Aslında Ani Harabeleri, Kars ve Sarıkamış gezisini tek bir albümde ve bir yazı ile paylaşmayı planlamıştım. Ama görülen yerler ve hissedilen duygular iki günde iki aylık bir zaman diliminde yaşanabileceklere denk olunca bu üç mekânı ayrı ayrı albümler ve yazılar ile kaleme almaya karar verdim.

Kars'ta çok fazla olmasa da havanın az kar yağışlı ve yerlerin de buz olması nedeni ile ben yine de Ani Harabelerini görmeden dönmek istemedim. Merkeze 45 km. uzaklıkta ve Arpaçay-Ocaklı Köyü bitişiğinde olan harabelere hareket ettiğimizde saat:10.30'du. Yıllardır görmeyi hayal ettiğim kent saat: 11.00'da artık gözlerimin önünde idi.

Dörtgen ve daire planlı çok sayıda burçla güçlendirilmiş Ani surlarının uzunluğu 4,500 metre, yüksekliği ise 8 metre kadardır. Üzerinde kükreyen bir aslan kabartması ve Şeddadîlerden Menuçehr tarafından koydurulan kitabenin bulunduğu Orta Kapı (Aslanlı Kapı) yedi girişi bulunan kentin görkemli kapılarından biridir. Kuzeydeki bu kapının sağında, iki dairesel planlı burç ile korunan Çifte Beden Kapısı (Kars Kapısı), solunda ise taştan satranç tahtası bezemeli Hıdırellez Kapısı yer alır.

Acemoğlu ve Mıgımgı deresi Tatarcık Kapıları doğuya, Arpaçay'a açılır. Arpaçay yönüne açılan bir diğeri de Divin Kapısı'dır. Arpaçay'ın karşı kıyısına ulaşan eski kervan yolu (İpek Yolu) buradaki köprüden Divin Kapısına ulaşıyordu. Suyolu Kapısı ise, kentin batıya açılan tek kapısıdır.

Türkiye-Ermenistan sınırını oluşturan Arpaçay aynı zamanda Ani'yi de doğudan küşatır. Arpaçay ve Alacasu vadilerine hâkim yüksek bir kayalık üzerinde kurulan kentin en yüksek kesiminde ilk kez Urartuların yerleştiği iç kale bulunuyor. Şeddadoğullarından Ebû Şüca Menuçehr tarafından 1072 yılında yaptırılan bu üç nefli caminin özellikle tavanı zengin Selçuklu motifleri ile süslüdür. Caminin gözcü kulesi olarak da kullanılan 99 basamaklı minaresi Ani'nin çağlar boyu süren önemine işaret eder.

¹ J.Kd.Bçvş. (İnegöl – Kurşunlu J.Krk.K.)

Bir zamanlar uzun kervanların, çan sesleri arasında aylarca gece gündüz ilerlediği İpek Yolu üzerindeki 100 bin nüfuslu Krallar Diyarı Ani'de şimdi hüznün hâkim. Ani'nin çağlar boyunca mesken olarak kullanılmasının iki önemli nedeni var.

Birincisi güvenlik ki; Ani güneydoğusundan geçen Arpaçay ve vadisi, kuzeybatısında ki Alacasu ve vadisi ile doğal olarak korunan bir platoda yer alıyor. İkinci önemli nedeni ise; Şehrin su gereksinimini, debisi yüksek olan Arpaçay'ın karşılaması.

Ani Şehri Kars'ın 44 kilometre doğusunda Ocaklı köyü bitişiğinde. Aras Nehri'nin Arpaçay kolu kıyısında ki Ani'nin kuzeydoğusunda Tatarcık, batısında Bostanlar deresi akıyor. Harabelerin bulunduğu yerde Arpaçay, Türkiye ile Ermenistan'ı bir birinde ayırıyor.

Kayalık üzerinde yükselen konumu, sokakları, çarşıları ve bitişik evleriyle en iyi zamanlarındaki, Byzantion'u andırıyor. Ani bir gün tarihin gizleri altında gömülen tüm şehirler gibi, savaşlarla, ekonomik çalkantıların öldürücü darbeleriyle, ulusal ve dinsel ayrımcılığın yok ediciliği ile ölesiye yıprandığı zamanlar. Görünürde kederli bir ölüm sessizliğindeki Ani, aynı zamanda şimdi onlarca uygarlıktan kalan bin bir çeşit ses ve dokuyla yaşıyor.

90'larda yaşanan Ermenistan depremi ile Büyük Kafedral ağır hasar gördü. Ayrıca Büyük Katedral ile ören yerindeki bir başka yapı olan Aziz Prkich de bu depremden zarar gören tarihî eserler arasındadır. Yıldırım düşmesiyle yarısını kaybetmiş olan Keçeli Kilisesi'nin bu görünümü, insana hem direnme gücünü hem de derin bir hüznü hatırlatıyor. Şimdi bir mezarlık sessizliğindeki Ani, öncesinde bir din şehridir. Aslında Ani; Kordoba, Bagrat, Byzantion gibi krallıklara asırlarca beşiklik etmiş kozmopolit bir metropoldür. Bunu şehrin göbeğinde kurulan büyük pazar yerlerinden anlamak da mümkün. Ortaçağın en büyük ticaret merkezi olduğu düşünüldüğünde metropol tanımlamasının yerinde olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkıyor.

"Ani bir dünya ama dünya bir Ani değil" denilmiş vakti zamanında. Ani'nin böylesine onurlandırılmasının nedeni ise yüzyıllar boyunca değişik ulus ve dinleri bünyesinde toplamasından gelen çok kültürlülüğüdür. Türkler, Gürcüler ve Ermeniler bir orkestranın enstrümanları gibi uyum içinde yıllarca birlikte yaşamayı başarabilmişlerdir. Günümüzün tahammülsüzlüğü düşünüldüğünde, binlerce yıldan beri yan yana duran cami, kilise ve Zerdüş tapınağı insanı fazlasıyla şaşırtıyor. Bu yanı sıra Ani saygıyı fazlasıyla hak ediyor.

Kalıntıları görülen yapıların büyük çoğunluğu İ.S. VIII ile XIII. yüzyıllar arasında yapılmış. Aynı dönemde Ani, sanat ve ekonomi yönünden de altın yıllarını yaşamış, adeta kültürel bir Rönesans'a sahne olmuş. "Binbir Kiliseli Şehir" adıyla anılan Ani'nin, Venedik Avrupa'sını andırıldığını söyleyenler hiç de haksız değiller.

Şehrin ticarî açıdan adeta bugünün İstanbul'u kadar gelişmiş olmasını sağlayan şey ise, İpek Yolu'nun kuzey kanadından Arpaçay üzerinde köprü durumunda olmasıydı. Ayrıca İpek Yolu'nun güney kanadının Bagrat yönetimi ile Cenevizliler arasında süren savaşlar yüzünden

güvensiz olması nedeni ile kervanlar Ani'den geçiyordu. Bu durum şehrin refahına büyük katkıda bulunuyordu.

Bagratlı krallar II. Smbat ve I. Gagik döneminde şehir surları onarılıp geliştiriliyor, birçok kilise inşa ediliyor. Birçok kilisenin imarı tamamlanıyor ve inanılır gibi değil, şehrin nüfusu yüz bine ulaşıyor. Ani çevresinde yaşayan yakın köylülere sorarsanız bu nüfusun en az yarım milyon olduğunu söyleyenler dahi var. Bagratlı krallarla Ani altın çağını yaşarken "*Kırk kapılı ve bin bir kiliseli Şehir*" olarak anılmaya başlıyor.

Tarih kitaplarında "Ehil olmayan kişilerin denetimine kaldığı" söylenen Ani'de taht kavgaları başlıyor ve başa geçen III. Hohannes, Smbat şehirini Bizans'a satıyor; yıl 1035. Şehir halkından gizli olarak yapılan bu "*satış*" tepki ile karşılanıyor ve surların önünde binlerce kişinin öldüğü bir savaştan sonra şehir yeniden bağımsızlığını sürdürüyor.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından 25 günlük bir kuşatmadan sonra kent 16 Ağustos 1064'te fethedilerek Anadolu'da Türklerin ele geçirdiği ilk şehir unvanını alıyor. Şehrin katedrali Fethiye Camii adını alıyor ve Anadolu'nun İslâm sonrası ilk camii unvanını kazanıyor. Ani Anadolu'da Türk yönetimine giren ilk kent ve sultan adına hutbe okutulan ilk yer olması nedeniyle sembolik bir önemi haizdir. Hatta Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah bu fetihten dolayı Alparslan'a Ebû'l-Feth unvanını veriyor, yani "*Fetih Babası*." Kent çeşitli tarihlerde Gürcüler ve Moğollar arasında el değiştirmiştir.

Kent bugün Hıristiyan kimliği ile anılır olsa da çok uzun bir süre Türklerin elinde kalmıştır. Giriş kapısındaki aslan kabartması Sultan Alparslan'ı temsil etmektedir. Sultan Alparslan adına şehri yöneten Şeddadî Emîri Ebû Şüca Menüçehr tarafından yaptırılan Menüçehr Camii Anadolu'da Türk Mimarisi ile inşa edilen ilk camidir (Aslında bu camii bir ulu camiidir ve Ani Ulu Camii olarak anılmalıdır.).

Şehir Malazgirt Savaşı'ndan yedi yıl önce ele geçirildiği için, hazırlık safhası ve geri karakol olma özelliği ile Malazgirt Savaşı'na büyük katkıda bulunuyor. Moğollar tarafından 1239 yılında istilâ edilen ve yakılıp yıkılarak talan edilen Ani'ye son darbeyi ise tabiat vuruyor. Büyük bir deprem 1319 yılında Ani'yi yaşanmaz hale getiriyor. Her ne kadar ufak bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam edilse de, terk edilmiş bir şehir görünümünden bir daha kurtulamıyor. Görkemli şehri, harabeye çeviren bir başka, belki de en önemli neden ise; suyunun gelişmesi ve ticaret yolunun güneye kayması sonucu kara ulaşımın İpek Yolu'nun önemini kaybetmiş olmasıdır

93 Harbi olarak bilinen (1877-78) Osmanlı-Rus Savaşları'nda 40 yıl Rusların hâkimiyetinde kalan bölgede; St. Petersburg Çarlık Üniversitesi'nden Prof. Marr 250 kişilik bir grup ile kazı yapıyor ve ne yazık ki, taşınabilir bütün eserler ve birçok fresk Rusya'ya götürülüyor. Cumhuriyet döneminde ise İ. Kemal KILIÇ, Kemal BALKAN'ın 1965'te yaptığı araştırmaların dışında 1989-2005 tarihleri arasında Beyhan KARAMAĞARALI tarafından ve 2005 yılından günümüze kadar da Yaşar KARAMAĞARALI tarafından araştırmalara devam edil-

mektedir. Kentte bulunan Türk yönetimi öncesi tarihî eserler; surlar, Surp Gregor Kilisesi, Büyük Katedral, Çoban Kilisesi, Keçeli Kilisesi, Havariler Kilisesi, Altıgen Martyrion, Türk Yapıtları ise Ebû'l-Muammeran Camii, Menüçehr Camii ve Selçuklu Kervansarayı'dır.

Ani'nin öyküsü bununla da bitmiyor. Ani bütün bu tarihinin altında bir de yer altı şehri saklıyor. Halk buraya "*Gidengelmiz*" diyor. Girişi Resimli Kilise'nin hemen güneydoğusundaki ana kayanın altında bulunuyor. 100'lerce metre karelik birçok odadan meydana gelen bu "*yer altı şehri*" hem saklanma yeri hem de devasa bir kiler olarak kullanılmış vaktinde.

Kısaca kocaman bir kent ve onu çevreleyen surlardan bir kısmı ile dinsel ve yönetsel yapıların ayakta kalmış olması ve diğer yapıları taşların altında kalsa da: "*Ben taş kadar ağırım, bu toprakların malıyım,*" dercesine yaşamaya devam etmektedir.

Ermenistan ile aramda Aras Nehri akar ve karşı tepelerde Ermenilerin kurduğu taş ocağını çalışır durumda görür iken, bir zamanlar bu topraklarda yaşayan halkların kardeş olduğunu, tarihî İpek Yolu ile adeta birbirine bağlandığını oturduğum bir taşın üstünde düşündüm.

"*Tarih Terminolojimiz ve Öğretimimiz*" yazımda belirttiğim gibi ticaret yolunun güneye ve deniz yoluna kayması ve tarihî İpek Yolu'nun işlerliğini kaybetmesi ile de can derdine düşen bu halkların bellerinden bağlanan organın ilmek ilmek çözülmesi gibi birbirlerinden çözüldüğünü, her çözülen ilmekte de birbirlerinin gırtlaklarına sarıldıklarını Fetih Camii'nin önünden Aras nehrinin açtığı derin vadiye bakar iken düşündüm. Vadi binlerce yılda derinleşirken halklar arasındaki uçurumun da her geçen yıl daha da artmış olduğunu anladım.

"*Ulu Camiler ve Divriği Ulu Camii*" albümünde ifade ettiğim gibi Türklerin Anadolu'ya ilk giriş kapısı olan bu topraklarda ayakta binlerce yıldır kalan "*Fethiye Camii*"ni yerinde görmek ve atalarımın adeta insanlık dersi verircesine "*Yok etmeden, dönüştürüp geliştirerek hakka adanmış bu yapıyı yine halkın hizmetine sunmuş*" olması karşısında saygıyla eğildim. Nice şehitlerimiz gibi onları da rahmetle andım. Ani Harabelerinde o yazıda belirttiğim Fetih (Kılıç Hakkı) Camii ve Ulu Camii geleneğini orada da görmüş olmaktan ve bu geleneğin algılanıp yaşatılması yönünde belki de ilk makaleyi kaleme almış olmaktan da ayrıca mutlu oldum. Yukarıda ifade ettiğim gibi Menüçehr Camii'nin adı "*Ani (Menüçehr) Ulu Camii*" olmalıdır.

Türklerin Anadolu'da tutunmaları Malazgirt Savaşı ile olsa da giriş kapılarının Ani olması ve devlet ricali ile ilk namazın Fethiye (Kılıç Hakkı) Camine dönüştürülen Büyük Katedralde kılınmış olması ve arkasından Anadolu'da ilk caminin Manüçehr Camisi ve Türbesi (Ulu Camii) olarak burada inşa edilmiş olması nedeni ile fethedildiği 16 Ağustos 1064 tarihinin bininci yıldönümü Ağustos 2064 yılı tarihi olması vesilesi ile yine devlet ricalinin o tarihte bu mekânda Ağustosun ikinci Cuma namazını burada kılıyor olması gerekir. Eğer o tarihte bu mekânda devlet ricali ile Cuma namazında bir arada olamıyor isek ya bu topraklarda

Türk Devleti değiliz ya da Türk gelenek göreneklerinden ve tarih şuurundan kopmuş bir milletiz demektir.

Yaklaşık iki saat kaldığım Ani'den 13.30'da dönüşe geçer iken ilk defa Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ayak bastığı bu topraklardan hem ıstırap hem de sevinçle ayrıldım. İstırabım büyük komutanın yadigârını koruyamamaktan, sevincim ise Alparslan'ın ayak bastığı mekânlarda gezmekten kaynaklanıyordu.